

“L’ONOMASTICON CATALONIAE A PROPÒSIT
DE LA INTERPRETACIÓ DEL REPERTORI
TOPONÍMIC DE MONTCADA DE L’HORTA”

ANTONI GARCIA I OSUNA

La present comunicació pretén de copsar quin ha estat el paper de l’*Onomasticon Cataloniae* (en avant citaré per *O.Cat.*) a l’hora d’establir la interpretació del repertori toponímic d’un terme municipal concret; en aquest cas, el de Montcada de l’Horta.

Montcada és un municipi de l’Horta Nord, el qual, tot i no posseir una gran extensió de terme, tan sols 15,6 km², si té una certa varietat de relleu; per una part la plana quaternària per davall de la séquia de Montcada i, pel nord i ponent, les llomes terciàries, prolongacions de la serra Calderona, on la cota màxima és assolida pel turó del Tòs-Pelat amb 92 m.

Aquesta varietat de relleu ha conformat, tradicionalment, dos conreus bàsics i complementaris: el secà i l’horta; i, a més, ha afavorit la formació d’una gran densitat toponímica que abasta diacrònicament els prop de set-cents lemes (no cal perdre de vista que cada lexema actua com una mena d’estrela amb una sèrie, més o menys, extensa de topònims al seu voltant; *v.g. la Campana: el piló de la Campana, la canal de la Campana, la partida de la Canal de la Campana, la lloma de la Campana, la partida de la Lloma de la Campana, la partida de la Campana, el camí de la Campana* i, dins la toponímia urbana, *el carrer de la Campana*, al nou polígon industrial).

1.-Previ a la busca sistemàtica dels lemes toponímics a l’*O.Cat.*, hem hagut de bandejar els topònims pertanyents a “sèries nominatives” i a retolacions amb noms personatges, dates o fets de caire històric i polític, tan cars a la toponímia urbana, sobretot a partir dels anys 20 del nostre segle (tot i que ja s’introdueixen carrers amb hagiotopònims des del primer quart del segle XVIII i la tan generalitzada

plaça de la *Constitución* al 1845¹). Aquests topònims, mancats d'una adequació amb els referents topogràfics, més aviat són propis d'un diccionari enciclopèdic; tot i això, sumen 127 lemes que representen el 20,5% de prop els 620 lemes del repertori esmentat².

Amb el gruix del repertori, diguem-ne més motivat, hem hagut d'establir, conseqüents amb el pla observat a l'*O.Cat.*, una diferenciació entre la toponímia major (sempre prioritària a l'hora de les exemplificacions)³ i la toponímia menor; i, dins d'aquesta última, bo atenent al seu grau de motivació, una reagrupació a l'entorn de tres conjunts: els topònims referencials, els quals vénen a representar el 42,4% del recull (263 lemes), els antropotopònims, el 27,9% (173 lemes), i els hagiopònims, el 4,6% (24 lemes)⁴.

1.1.-Dins de l'apartat de toponímia major, a més de l'article *Montcada*, breu i aclaridor (l'ajuntament democràtic encara no ha tirat endavant la inclusió de la consonant dental i continua amb la grafia *Moncada*, país peplex!), l'*O.Cat.* tracta amb profunditat els topònims que representen els pobles que fiten amb el seu terme: *Albalat dels Sorells*, *Alfara del Patriarca*, *Benifaraig*, *Bétera*, *Borbotó*, *Foios*, *Massarrojos* i *Museros*; que ho feren abans de la desamortització del segle XIX, *Godella* i *Rocafort*; pròxims i vinculats al reg i administració de la séquia de *Montcada*, *Burjassot*, *Massamagrell*, *Paterna*, *Puçol* i *Rafelbunyol*; o, també, l'origen d'antics camins: *Morvedre-Sagunt*, *Quart*, *Serra* i *València*; a més, el barranc emblemàtic de la comarca, *Carraixet* i el pulmó natural, *la serra Calderona*.

A l'apartat de les antigues alqueries àrabs, els topònims de les quals avui en dia romanen com a partides rurals, es tracta molt profusament de l'alqueria de *Bofilla* (c.f. *BOELLA*, III, 43a); però hi registre un oblit en el cas de *Beniata*, actualment partida de *Vinyata* dins el terme de *Borbotó* fitant ja amb el de *Montcada*.

De fet, l'alqueria de *Beniata* pot lluir d'un bon feix de fonts documentals des dels segles XIII i XIV, fins als nostres dies; Carme Barceló (1982: 127), a més d'oferir, extret del *Llibre del Repartiment*, 1238 l'"alqueria de *Beniathaf*" amb la variant *Benihatha*, presenta *Binata*, una menció d'un document de 1341. Però, són molts més els documents que permeten copsar-ne la seua evolució formal:

a) 1246, carta de poblament a favor de Bernat de Ganador i Pere Manso, "[46r]...imperpetuum totum illum honorem ab integre quem habemus in alcharea de *Binata*" (AHN, OOMM, C-543).

b) 1265, a la carta pobla de *Borbotó* apareix la fita amb l'alqueria de *Binata*: "[16v]...Borbotor, termini Valencie...sicut affrontat cum termino de Carpesa et cum termino de *Beniata*..." (AHN, OOMM, C-871).

¹ MADOZ: 1845, vol. II, p. 33: "Se distribuyen [las casas] en 23 calles anchas y bastante limpias, y una plaza denominada de la Constitución, en la que se venden diariamente los comestibles..."

² Només hem hagut de tenir en compte els lemes continguts en els set primers volums de l'*O.Cat.*, és a dir fins l'article *VESSANA*. Tot just fa uns dies, mentre redactàvem aquesta comunicació, hem rebut el volum VIII: la poca entitat de les darreres lletres no creiem que modifiqui el contingut d'aquesta.

³ Els topònims majors que envolten el terme municipal sumen 27 lemes i vénen a representar el 4,3% del recull; a més, gaudeixen d'una gran productivitat a l'hora de proporcionar nominacions a la toponímia menor, sempre, clar és, assenyalant la direccionalitat; v.g. *Nàquera*= *l'assagador de...*, *el camí (vell, reial) de...*, *la partida del bordellet de...*, etc.

⁴ Aquesta formulació, tot i copsar-la de forma implícita en alguns reculls toponímics, l'he presa del professor Albert TURULL (1994: 73-94).

c) 1320, sembla que encara mantenia una certa vitalitat en el primer quart del segle XIV, a jutjar pel document de la presa de possessió del segon mestre de la recent creada Orde de Montesa: "...la qual torre e alqueria [de Montcada] ara s'esguarda ensemps ab la alqueria de Borbotor e ab alguns casats que ha en *Binata* e en Maçarroyos" (AHN, OOMM, C-871).

d) Del mateix any, tenim la "Carta confirmationis hominum de Muncada", "[13r]...universitas loci de Montecathon et aliorum locorum Baiulio ipsius, videlicet de Carpesa, et de Borbotor, de Mazarroyos et de *Vinata*" (ARV, Clero, llig. 866, c. 2333).

e) Com a partida rural d'horta, queda documentada amb la variant més estable *Binata* a partir del s. XVI. Entre les nombroses mencions triem la més reculada: 1534, "...in partita vulgo dicta de *Binata*" (APPV, PNot. 21.012).

f) Finalment, és a partir del segle XIX quan la trobem ja grafiada *Vinyata*, tal com ara apareix impresa al mapa cartogràfic de l'IGC (tant en 1:50.000 com en 1:25.000): 1851, "[25v] Una hanegada y un cuartón y cuatro brazas de tierra huerta en el término de Borbotó, partida de *Viniata*..." (ARV, PNot. 8796).

Beniata-Vinyata constitueix, per tant, un clar exemple d'etimologia popular a l'adequar el topònim al referent físic facilitat per la semblança formal: si hom pregunta per la raó del nom, els llauradors de Borbotó refereixen que aquesta partida estava plantada de vinya, la qual cosa està provada documentalment per als segles XVII i XVIII i de la que es té un record transmés de generació en generació; i més, si tenim en compte que durant aquests segles la quantitat d'horta amb dret a reg assegurat era molt petita⁵.

1.2.-Pel que fa als topònims d'origen antroponímic, poc podem esperar si hem de fer cas a la "nota editorial" que encapçala el volum II, i que veiem confirmada volum rere volum: "Es reserva per a un darrer volum l'estudi dels noms de persona que no van inclosos ja en els volums toponímics"⁶. De fet, i d'una manera explícita, només es tracten a l'*O.Cat.* els topònims montcadins formats a partir del llinatge valencià *Moròder*, tot i que trobem altres antropònims, però tots ells sense mencions que facen referència al municipi de Montcada: *Badia*, *Baró*, *Batle*, *Biscaí*, *Blanes*, *Blau*, *Borredà*, *Cabàs*, *Cassanya*, *Claret*, *Llorenç*, *Mari*, *Marqués*, *Ponsoda*, *Traver* i *Valero*.

Cal assenyalar, i som conscients de què no som els primers en fer-ho, que s'ha de cridar l'atenció sobre el paper rellevant dels antropònims a l'hora d'establir una correcta interpretació. Els antropònims tenen una gran importància perquè vénen a ser la font de nominació de més de la quarta part del repertori, especialment en un terreny pla com és l'horta, on hi ha una manca d'accidents del relleu i són, precisament, els propietaris, arrendadors i arrendataris amb llur prenom, cognom o malnom els que donen nom a una partida, séquia, pont, camí, etc.

Estalviem d'estendre'ns en allò que s'ha dit diverses vegades: el caràcter afectiu i capritxòs, almenys en aparença, dels hipocorístics i dels malnoms junt a les evolucions de caire popular per tractar de remotivar les formes lèxiques quan

⁵ Carme BARCELÓ (1982: 127) només li dedica un breu assaig d'interpretació: "Tal vegada de l'àrab / *Bani Khattab*".

⁶ De fet, una volta hem rebut el volum VIII amb el corresponent índex, no cal esperar que aquesta nota es convertesca en una realitat.

aquestes perden la seua transparència i resulten ser la clau per a la interpretació de molts topònims (més avant, a propòsit del que he dit, tractaré dels lemes *CONA* i *ALDINSA*)⁷.

1.3.-Pel que fa als hagiòtopònims, l'*O.Cat.* es limita als sants d'etimologia poc coneguda (vol. VII, 38b, 38-42), i amb això, una vegada més copsem el divorci entre l'etimologia i l'etiologia d'un lema toponímic. Una obra de gran abast no pot detindre's en copsar la motivació concreta d'una advocació; entren, doncs, en joc elements culturals i creences que passen la malla en un treball de caire general i que cal explicar amb la documentació i la recerca, i no tan sols detindre's en esbrinar llur etimologia (*vegeu* §3 en nota, a propòsit de *CAMPANA*).

1.4.-Els topònims referencials ocupen el grup més gruixut amb 263 lemes, és a dir el 42,48%; de tots aquests, tret dels antropònims apuntats més amunt (*vegeu* §1.2) i dels dos lemes d'origen antroponímic, *Cona* i *Aldinsa*, però considerats a l'*O.Cat.* topònims referencials d'origen aràbic, només porten referència explícita tres, *Bordellet*, *Pouatxo* i *Tòs-Pelat*.

Malgrat això, encara podem considerar que 93 lemes han estat explicats de manera implícita, bé en el propi *O.Cat.*, bé amb referències de consulta al *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* (en avant *DECat.*), tot i tractar-se de lemes patrimonials poc opacs i d'abast general. Tan sols ens resta reproduir a la lletra alguna de les múltiples raons que es poden copsar tot al llarg de l'*O.Cat.*:

a) "He de renunciar, en edat avançada, a donar dades dels ingents NLL menors *Arena* o *Arenes*. En donaré, però, d'alguns derivats..." (s.v. *ARENAL*, II, 229b).

b) "Bastarà arrencar-los breument sense donar-ne gaire detalls..." (s.v. *ALGARS*, II, 132b) o "no ens detenim en el exemples i derivats toponímics de *baix*, nombrosos i sense obscuritats..." (s.v. *BAIX*, II, 312b).

c) En molts altres articles, ens remet al *DECat.*: "Com que ja n'hi ha molta explicació general, en *DECat.*, VI, 692, detallades en alguns, bastarà donar una llista dels principals NLL formats amb *Pont* i un nom propi..." (s.v. *PONT*, VI, 251 a); "De *rafal* en general ja se'n parlà a bastament en el *DECat*, VII, 34" (s.v. *RAFAL*, VI, 322 a); i, encara més a propòsit de *Torm* i *Tormo*: "Ja estudiats a fons en el llarg i explícit article del *DECat*, VIII, 598..., els quals en gran part podem estar-nos de repetir en l'*Onomasticon*." (s.v. *TORM*, VII, 302b).

Veritablement, a més dels 93 lemes implícits, podem trobar sucoses explicacions en el *DECat.* d'alguns lemes que tot i donar-n'hi mencions toponímiques, no han aparegut a l'*O.Cat.* i, fins i tot, sí que hi podem copsar el desig d'aparèixer. Vegem-ne a tall d'exemple d'aquesta complementaritat, un dels camps més descuats, els hidrònims relacionats amb el regatge, d'òbvia importància:

a) De *FILA*, plural del ll. *FILUM* (*DECat.*, III, 1019 a57), amb l'accepció 'entitat de reg derivada de la *séquia mare'* menciona diversos topònims de la Plana, com ara *Fila del Tauló* (Castelló de la Plana) o la *Fileta del Fadrell* (Almassora); a l'horta de

⁷ Al tall del que hem assenyalat, pagaria la pena la lectura de la comunicació del professor Emili CASANOVA (1997:255), i només en citarem un dels fragments que ens ajuda a entendre la necessitat d'un bon recull d'antroponímia sense complexos del terme escollit: "Quants de maldecaps haurà tingut Joan Coromines davant molts topònims difícils d'explicar sense documentació antiga per no conèixer que eren noms fruit del malnom del propietari del lloc!"

Montcada, atrobem *la Fila* (1542)⁸, *la Fila d'Alfara* (1545) i *la Fila de Massarrojos* (1542), amb el seu sistema de partides, rolls i rollets, i, a més, la *Fileta*.

b) "ROLL, 'raig o conducte de líquid', ribag., val., mall., d'origen pre-romà, emparentat amb l'ètim ARRUGIA...semblen provenir d'una variant "(AR) RÓGILU" (*DECat.*, VII, 408 a7). Hi dóna un petit llistat de topònims pertanyents a Puçol i Vilamarxant, i un propòsit no acomplit: "l'listes més llargues encara, que publicaré en les monografies respectives de l'*O.Cat.*" (409 a17-19).

A Montcada, documentem el *Roll* (1557), el *Roll de Benifaraig* (1545), el *Roll d'en Calp* (1558), el *Roll de la Fila* (1605), el *Roll Fondo* (1914), el *Roll dels Francs* (1729), el *Roll dels Francs de Benifaraig* (1760), el *Roll dels Frares* (1542), i derivats, el *Rollet* i el *Rollet de la Fila d'Alfara* (1545).

c) "EXTREMAL,... 'zona extrema' «La Salzadella és una *stremalâ* d'horta: no té dret d'aigües més que de sobres de les altres parts» (Alcora, 1961)" (s.v. EXTRA, III, 834b28); a l'*O.Cat.* només recull el derivat *extremer*, font *Extremer*, te. Salses (Rosselló) (IV, 166 a). El topònim en qüestió, *la partida dels Extremals*⁹, posa en evidència els tradicionals conflictes al si del reg de la *séquia Reial de Montcada*, entre els terrenys de *jovedat*, amb dret continu d'aigua, i els *extremals*, només poden regar quan l'aigua va a perdre. Amb les grans obres hidràuliques, com ara els embassaments i el trasvassament Xúquer-Túria, ha anat ampliant-se tot al llarg de la segona meitat del segle XIX i, especialment, a partir dels anys trenta la quantitat de superfície amb dret assegurat de reg.

d) *BARBA-DE-SÉQUIA*, *partida de*, amb l'accepció de 'terra d'horta situada paret mitgera amb el caixer de la séquia mare, amb plens drets d'aigua'. Aquest és un curiós topònim que no hi consta ni al *DECat.*, ni a l'*O.Cat.*, i que ve a engreixar la nòmina de lexemes d'origen antropomòrfic relacionats amb el sistema de reg valencià, com ara *boquera*, *braç*, *bracet*, *séquia mare*, on el cos humà s'ha convertit en un obvi terme de referència en la percepció del món real. Vegem-ne la documentació: 1558, "Ego Ursola Bellmont...concedo...quattuor cafficiatas terre campe...in partida dicta de *Barba de Céquia*..." (APPV, PNot.13714).

e) *QUADRAT*, *el*. Ni l'*O.Cat.*, ni el *DECat.* (tampoc el *DCVB*) recullen aquesta accepció d'apel·latiu hidrònimic.¹⁰ La menció més antiga correspon al 1558: "...tres fanecatas terre campe dicta del Bolcador, confrontatas cum *Quadrat*,..." (APPV,

⁸ Pose entre parèntesi i a la dreta del topònim la menció documentada més antiga; cas de no portar l'any, cal pensar que es tracta d'un topònim recollit només per via oral.

⁹ 1828: "Quitamiento de un senso...sobre un campo de tres hanegadas, sitas en el referido término, partida dels *Extremals*,...salida de la calle del Cimiterio..." (AMM, caixa 2, doc. 48). Aquesta partida ha estat coneguda per la *Closa* (1660), però el reg prové d'un braç a mà esquerra de la séquia de Montcada que documentem a partir de mitjans del segle XVIII; per aquestes dates, hi ha constància d'ampliacions del reg en altres partides on solien estar plantades vinyes i morerals.

¹⁰ El *DECat* dins l'article *QUADRAT*, -DA (VI, 886 a56) recull el topònim però al meu parer amb una explicació incorrecta: "A Alfara del Patriarca (Horta de València) hi ha *Fàbriques del Quadrat* (el *Quadrat*, nom d'una partida), que és una fàbrica de rajoles, vora la partida dels *Rajolars*". Tot just seguint per la ratlla d'ambdós termes, Alfara i Montcada, transcorre la séquia del *Quadrat*, una mena de bracet de la séquia del *Pontarró* que pren les aigües de la séquia de Montcada tot just abans del *quadrat*, el qual li dóna el nom; aquesta trajectòria es pot resseguir en el plànol del "Polígono 1º. Alfara. 1952" (ASRM).

Com a exemple documental val aquest de 1793: "[25r] 1793, VIII, 16...Clama contra Vicent Alós de Alfara...per regar per la Fila de Alfara en aygua trasportada del *roll del Cuadrat* y *roll de la Canaleta*" (ASRM, Clams 15, 7è quadern).

P.Not. 13714), però, tal volta, la més descriptiva és la de 1658, però amb traducció al castellà de 1757 dins el *Libro de Ordenanzas de la Real Acequia de Moncada*: “[71r] Cap. 364: A cinquanta brazas de dicha presa [el Pontarró] està el *Quadrado* de Moncada con brancas de piedra picada, tiene de ancho trece palmos y de alto ocho palmos; se cierra en día de quadrado con bigas á tablas, y también se cierra de quince en quince días no habiendo impedimento de seca, según reales privilegios”. Com pot deduir-se'n de la descripció, fer el quadrat és interrompre el curs de l'aigua per tal de fer pujar el nivell i, no tan sols poder regar les terres més altes, els *alters*, sinó també desaiugar en les *files* i *rolls*; aquesta parada reglamentada la trobem als regs de la séquia de Rascanya i de Mestalla¹¹; i dins del terme de Montcada també podem trobar un segon *quadrat*, el que es parava en l'actual plaça de Sant Jaume, coneguda tradicionalment com el *Quadrat*, per tal de fer pujar el nivell de la séquia de la *Closa* (1660)¹².

Vegem-ne una miscel·lània de topònims formats amb el lema *Quadrat*:

1) *Partida del Quadrat*: 1593, “[99r] (Presa de possessió del rei Felip II com a mestre de l'Orde de Montesa)...continuando la dicha possessión, saliendo del dicho lugar de Moncada y en el término de aquél, en la partida del *Quadrat* que.stá en la sequia dicha de Moncada...” (ARV, Clero, llib. 2560).

2) La partida del *Quadrat* ha hagut de sovintejar amb altres denominacions: *Molí* (1753), *Bolcador* (1760), *Puntarró* o de les *Basses* (1760, 1816, 1914, 1934), i dels *Francs* (1780).

3) La *boquera del Quadrat*: 1739, “[24r]...contra Mereixildo Marí de Moncada... per regar per la boquera del *Quadrat*.” (ASRM, Clams 15, 1er quadern).

f) Per altra part, tot i no haver una referència explícita a cap topònim montcadí, l'*O.Cat.* sí tracta altres topònims de reg amb semblants accepcions: *Bullidor*/*Bollidor*, *el*, l'aigua del *roll de Benifaraig* emergeix amb força al creuar per davall a la séquia mare pel cano del *Camí Forndo*, *Cadira* (*Cadireta*), salt del caixer de la séquia mare al braç, *Canal*, *Canaleta* i *Cano*, creuament soterrani de dues séquies o de la séquia pel llit del *barranc de Carraixet*.

1.5.-Hem de donar pas a la segona part de la comunicació, l'anàlisi dels articles amb referència explícita a Montcada, però, per tot el que hem vist més amunt, cal fer una quantificació final:

Sèries nominatives: 127 lemes, 20,5%.

Toponímia major: 27 lemes, 4,3%; tractats 26 lemes.

Hagiotopònims: 29 lemes, 4,6%.

¹¹ Dins el *Racó de l'Anell*, Tòfol *el de Sùria* s'encarrega d'atandar els quadrats de *el Racó*, *Travera*, *Carrils*, *Paté* i *l'Anell*. Dins el reg de la séquia de Mestalla i, més concretament, al braç de Petra trobem els *Quadrats de la Creu de Montcada* al pla de Sant Bernat, segons ens deien, abans s'atandaven en *cal Loquet*, però com regaven de *quadrat* ja no els feia falta perquè tenien un dia de la setmana fixe. Per a més detalls vegeu: GARCIA i OSUNA, Antoni (1997 i 1998).

¹² Oferim un parell de mencions d'aquest *quadrat*:
-1753, “[274v]...10 hanegadas y 14 brazas de huerta...en la partida del *Quadrat*, linda por poniente con tierras incultas de la montaña, por levante con...azequia Real y por mediodía con el término de Godella” (ARV, Clero, llib. 2201).

-1753, “[274v]...4 hanegadas de viña...en la partida del *Quadrat de Santa Bárbera*...” (ARV, Clero, llib. 2201).